

DØDENS GRUNDTONE

Artiklens forfattere: Marianne Gunnensen Harboe og Hans Gregersen Dal

Marianne Harboe

Tidligere Seminarielæktor i billedkunst. Stifter af ”Foreningen af Frivillige ved Hospice”. 6 år som frivillig ved Sankt Lukas Hospice. Medforfatter og redaktør på antologien ”Tæt på døden – Tæt på livet”

Hans Dal

Komponist, sanger, musiker

Uddannet klassisk guitarist fra Det Kgl. Danske Musikkonservatorium

Sammen har ægteparret skabt institutionen ”Kunstnere i Hospice”, og modtog i den sammenhæng i 2013 ”Liv og Død” prisen.

Marianne Harboe og Hans Dal har udgivet 3 salmesamlinger og holder i den forbindelse koncerter og foredrag.

www.nyesalmer.com

info@harboedal.dk

Indledning

Vi har valgt at skrive artiklen i collageform med variationer over temaet for dette nummer af ”Omsorg”. Vi har ikke villet generalisere for håndfast om emnet. Døden er et fælles vilkår, men sygdomsforløb, død og de efterlattes reaktioner er sårbare og individuelle områder, der bør behandles med forsigtighed. Derfor er udgangspunktet egne oplevelser og erfaringer. Det strengt fagligt videnskabelige overlader vi til andre. Vores artikel skal mere ses som et ”poetisk” strejftog. Med Hans Dal’s baggrund som komponist og musiker, og Marianne Harboe’s som hospicefrivillig og forfatter til sange og salmer har vi beretninger fra hver vores verden. Vi har forsøgt at skabe en samlet komposition, hvor klangbunden er dødens grundtone.

Hans Dal skriver:

Vi sidder i påsken og hører Mozarts Rekviem, som han ikke nåede at fuldføre før sin tidlige død. Det begynder med en afventen i orkestret - en stilstand uden tema eller bevægelse. Da koret sætter ind, bruser en uafbrudt række af harmoniske spændinger frem efterfulgt af temaer med stigende kraft og styrke, indtil det når et klimaks- Dernæst ebber satsen ud i forløsning, harmoni og ro. En dyb klangfuld udånding. Samme virkemidler finder vi hos Bach, Verdi, Brahms, Faure’ og mange andre.

Musikkens elementer:

Melodi

Harmoni - klange, der understøtter melodien

Disse kan være i mol, dur, eller dissonerende

Tempo – Puls / rytme - Stigende eller faldende tempo (accelerando, ritardando)

Styrkeniveau - Stigende eller faldende (crescendo, diminuendo)

Pauser – en vigtig faktor i musikken

Disse 5 elementer udgør tilsammen et værk og indeholder:

Afventen. En langsom opbygning af spændingsmomenter, der efter klimaks afrundes med forløsning og ro. Gennem hele musikværket veksles der konstant i tempo, klange, tonalitet, temaer, rytme og styrke.

Livets komponenter:

Vores liv består, som i større musikværker, af lignende ingredienser.

Forventning, glæde, lykkefølelse, harmoni, frustration, sorg, bekymring, forløsning.

Vores liv som ét langt musikværk - og dog så kort! Interessant er det, at harmoni i musikken har to betydninger: Harmoni som udtryk for ro og balance, og harmoni som en samklang af forskellige toner, enten afventende, i et spændingsforløb eller i forløsning. Melodier og akkorder i mol opfattes som melankolske og sørgelige, mens de i dur virker lyse og mere muntre. (Som kuriosum kan jeg nævne, at et af vore børnebørn ufravigeligt græder, når jeg synger en sang i mol) Når musik derfor er den kunstart, der appellerer tydeligst til vore følelser, skyldes det måske ligheden mellem vores liv og et musikværk. Når ordene slipper op, kan musikken udfylde det opståede vakuum. Musikken går direkte til hjerte og krop og udtrykker de følelser, sproget ikke formår.

I Stephen Spielbergs film "Hajen" ses en ung kvinde svømme i havet. Kameraet ser hende med hajens øjne fra 30 meters dybde. I hele scenen inden hajens angreb høres én lang og vedvarende dyb tone spillet af 8 kontrabasser. Et stærkt manifest af dødens grundtone.

Kunstnere i Hospice

Fra mine 10 års erfaringer med "Kunstnere i Hospice" har jeg gjort nogle iagttagelser af musikkens betydning for den døende såvel som for de pårørende. Musiksmagen ændrer sig ikke blot fordi, du er døende! Genkendelsen af en sang er en vigtig faktor i samværet med ens kære. Jeg havde tidligere den fordom, at "man" blev mere intellektuel og kunstnerisk forfinet, når man var døende. Intet er mere forkert. Hvis man er til top 10 i popmusikken, er man det også som døende. I denne sammenhæng bliver de "kendte" sange og musikstykker et kontakttled mellem de pårørende og patienten – Med musikken dukker minder og billeder op.

Den sidste koncert

Hvert hospice i Danmark afholder løbende koncerter med levende musik. Her ændres musikkens funktion i nogen grad. Sange og instrumentaltværker bliver fortolket af kunstneren, med patienter og pårørende for øje, og deres reaktion bliver sendt tilbage til kunstneren. Der skabes en samhørighed og indbyrdes intimitet, som kan være meget stærk. En intensitet som undertiden efterfølges af stilhed. "Der gik en engel gennem stuen". Et nærvær, hvor ord ikke er nødvendige – Et anderledes bindeled mellem den døende og de pårørende. Et bindeled hvor kærligheden kan dukke op. De to parter har på dette tidspunkt ofte talt ud. Den distance, der kan være, når alt er sagt, ophæves, når de berøres af musikken. De ser hinanden i øjnene - de holder hinanden i hånden. Som kunstner kan det være en voldsom oplevelse, og i eftertænkningen - en livsbekræftende oplevelse.

Det er mere end sandsynligt, at denne koncert bliver patientens sidste, og atmosfæren blandt os fortættes. Det stiller store krav til den udøvende kunstner. Man skal turde skabe kontakt til den døende – gøre sin musik omsorgsfuld og favnende - være lydhør over for ønsker og forsigtig i sine tiltag. Hvis en patient er for svag til at komme ind i fællesrummet, kan man tilbyde at komme ind i deres egen stue, eller at spille udenfor deres dør. Ind imellem kan det være en god ide, at personale, pårørende og patienter synger sammen, da også det medvirker til fællesskab – Omsorg.

Marianne Harboe skriver:

Fra fødsel til død

Dødens grundtone? Ordet vækker en strøm af erindringer til live - Billeder og lydbilleder: Jordemoderen der sætter stetoskopet på min mave. For første gang ser og hører vi i de bølgende sorthvide skærbilleder vores kommende barn. Hjertelydens tuk,tuk – tuk, tuk, som en lille kutter på havet. Måneder senere: Fødslen – skriget – barnet trækker vejret! Et velsignet skrig – en dramatisk ouverture til livet.

Billedet skifter: Jeg sidder ved min døende mors, forekommer det mig, årelange dødsleje. Demensen har skabt et tåget, uarticuleret ingenmandsland mellem liv og død. Åndedragene bliver svagere, snubler over hinanden, udebliver, vender sukkende tilbage. Rytmerne ændrer sig fra hektisk staccato til lange lydløse passager. I ventetiden synger jeg lidt sange og salmer. Når jeg har siddet i hospice hos døende, får jeg samme oplevelse. De sange og melodier, der kom ind med modermælken, bringer størst trøst og beroligelse - Hun sover nu. Jeg lytter og venter som så ofte før på den endelige stilhed.

Hjertets slag og åndedrættet er livets helt basale tone - fraværet er dødens grundtone.

Stilhed

Et hospice er kendetegnet ved langsomhed og ro. Lavmælte stemmer, ingen klaprende sko, dæmpet samtale. Fra én stue kaldes - fra en anden høres familiens børn. Pludselig åbnes døre til en ung mands stue. Den mest sataniske rockmusik tordner gennem gangene. Han synger med, skriger og brøler sin smerte, frustration og sorg ud, så sengen ryster - Hospice er også kontrasternes sted.

Når du har siddet hos en døende, og døden indtræder, opstår der en stilhed, som har en ganske særlig karakter. Vi bruger på dansk ordet ”død stille”, når vi vil understrege, at stilheden er mere omfattende end bare: ”Der var stille”. Rummets stilhed bliver så kompakt, at den næsten kan ”høres” som essensen af stilhed. Universets stilhed. Her kan man sige, at talemåden ”Stilhed før storm” er for intet at regne mod stilheden efter dødens storm.

”Melodien der blev væk”

Ovenstående er titlen på et ældre teaterstykke. Jeg kommer tit til at tænke på ordlyden, når vi taler demenssygdomme. Ved demens falder melodien fra hinanden - den fragmenteres. Familien forsøger sammen med den syge at samle melodistumper op, men efterhånden er kun en uendelig langstrakt og ensformig tone tilbage. ”A never ending funeral”. Demensdøden er en stadig hyppigere dødsårsag i en aldrende befolkning. Demens kaldes også de pårørendes sygdom. Vi forsøger i de ofte årelange forløb at flytte ”pickuppen”, når den dementes ”melodi” er kørt fast i samme enerverende rille, men må magtesløse konstatere, at det er omsonst. Her har musikterapi vist sig at have en mission. Den dementes hukommelse får et veritabelt boost i den kyndige musikterapeuts hænder - en opblomstring der er ret så betagende. Min mors melodi er for længst faldet fra hinanden. Hun er nu så godt som sprogløs, men mimer med tonløse læber sin tjekkiske barndomssang, når jeg synger: ”Freut Euch des Lebens, so lang das Lämpchen glüht...”

Palliativ musik?

Det er som ”musik for mine ører”, siger vi, når noget forekommer os særligt positivt og tiltrækkende. Men det, der i den konkrete musik er saligt for den ene, kan være decideret ubehageligt for den anden. Det aspekt må inddrages, når der skal vælges musik med det

formål at give fysisk, psykisk eller åndelig lindring. Den kunstneriske kvalitet er underordnet i forhold til det palliative formål. Her er mange nye musikformer aktuelle: Musikterapi, MusiCure, meditations- og visualiseringsmusik. Det er effekten, og ikke det kunstneriske, der er afgørende. Kriteriet er, hvilken gavn – i ordets bredeste forstand, musikken kan formidle. Får den syge, den døende, de sørgende glæde og lindring via musikken? Der forskes nu mere målrettet inden for dette felt, og selvom det vist er småt med beviser, for at lyd kan helbrede, er der ikke tvivl om dens palliative virkning. Hvilke vellyde fører til at dulme oplevelsen af kropslig og sjælelig smerte? Foreløbig er der mest tale om symptombehandling. Ja, men når det lykkes, er forskningen alle pengene værd.

Musikkens grænseland

I medierne dukker der ofte indslag op, hvor især yngre komponister beskæftiger sig med forskellige lyduniverser. Lyde der måske, måske ikke, kan betegnes som musik. Komponisterne indsamler, samler og udbygger lyde fra teknikens verden, bylivet og naturfænomener. Oplagt er vind, vand og dyrenes lyde. En af vore venner har netop deltaget i en international kongres, hvor forskere og komponister forsøger at finde evidens for lydforskelle i raske celler kontra kræftceller. Banebrydende fremtidsvisioner er måske indenfor rækkevidde. Kan lyd fra æg og sædceller opfanges? Kan lægen via lydbølgers frekvenser stille diagnose eller mere morbide – ”høre” døde celler?

Valg af musik ved bisættelsen

Er det den afdøde eller de efterladtes ønsker, der skal følges vedrørende sange, salmer og musikvalg ved bisættelser? Som hovedregel må det være den afdødes, hvis der foreligger ønsker. Musiksmag og tro (eller mangel på samme) kan let få sindene i kog, hvis slægtninge med hver deres gode ideer skal blive enige. Undertiden opstår næsten komiske situationer: Når lille ydmyge fru Jensen af velmenende slægtninge får påduttet en statsmandsbegravelse med trompetfanfarer og ”Pump and Circumstance”, bliver det mildt sagt malplaceret. Hun som blot havde ønsket: ”Stille hjerte, sol går ned”.

Musik bærer og flytter følelser. Konceptet skal være i orden. Sammenhængen får betydning for den stemning, der opbygges, forstærkes eller falder til jorden med et brag. Var afdøde mæt af dage, kan den populære ”What a wonderful world” være på sin plads, men den er problematisk, hvis det drejer sig om et barn eller et ungt menneske.

Ved enhver begravelse konfronteres vi med egen død. Døden har alvorens mørke toner, uanset hvor meget den peppes op med pophits og diskorytmers flugtveje. Ved en bisættelse for nylig skulle vi netop til at synge Kim Larsens: ”Om lidt bli’r her stille”, da en fræsende boremaskine satte i gang udenfor. Så er humor ikke det værste, vi har!

Vi må have respekt for forskellige kulturtraditioner og ritualer, og vi vil nok betakke os for et klagekor af betalte grædekoner, hvor det i andre lande er utænkeligt uden denne ”opbakning”.

Døden er ikke det sidste man kan sige om et menneske

Vi vil gerne afslutte med vores salme: ”Ræk Mig Din Hånd”. Teksten var oprindelig en sang om afskeden med livet og hinanden, men sangen blev en salme. da jeg tilføjede det sidste vers med opstandelsens håb.

Vores kultur har rødder i Kristendommen. Livets store begivenheder præges af det kristne livssyn. I dåben får vi løftet: Og se, jeg er med jer alle dage...Ligeledes spejler de fleste begravelser påskens opstandelsesfortælling: ”Af jord er du kommet - til jord skal du blive, og af jord skal du igen opstå”.

Ræk mig din hånd

Tekst: Marianne Harboe. Musik: Hans Dal

Ræk mig din hånd nu i tusmørkets time
Smil dit lyse solopgangssmil
Smilet fra dengang den første dags morgen
hvor alting var nyt og lige begyndt
Hvor alt, hvad der hændte, ikke var hændt
Hvor alt, hvad vi kender, ikke var kendt
Ræk mig din hånd nu i tusmørkets time
Hvisk mig i søvn med kærlige ord

Ræk mig din hånd nu mens farverne svinder
Dans din kærligheds glædesdans
Dansen fra dengang før mødet med sorgen
hvor alting var nyt, og intet var endt
Hvor alt, hvad der skete, ikke var sket
Hvor alt, hvad vi indså, ikke var set
Ræk mig din hånd nu mens farverne svinder
Glæd dig med mig over dage vi fik

Ræk mig din hånd nu mens lysene slukkes
Lyt til glemslen hvor alt ligger gemt
Lyden af stemmer fra år langt tilbage
hvor somrene altid summed´ af sol
Hvor alt, hvad vi skabte, lever et sted
Hvor kampe, vi tabte, hviler i fred
Ræk mig din hånd nu mens lysene slukkes
Syng vores sang og vug mig til ro

Kom vær hos mig nu i afskedens time
Våg denne nat for natten bli´r lang

Se kun med hjertet det viser dig vejen,
hvor ordet forstummer, og nærhed er nok
Hvor blikke kan mødes åbent og trygt
Hvor varsomme kærtegn mildner min frygt
Ræk mig din hånd nu i afskedens time
Hvisk mig i søvn med stilhedens ord

Ræk mig din hånd du Vorherre og skaber
Følg mig på vej til det ukendte sted
Stedet hvor nåden er lysvæld bag lysvæld,
hvor alting er nyt og lige begyndt
Hvor døden er fødslen til livet hos dig
Hvor livet på jorden var skridt på min vej
Ræk mig din hånd du Vorherre og frelser
Tag mig med hjem – til de levendes land
Ræk mig din hånd her hvor timen er inde
Tag mig med hjem - til de levendes land

